

İstanbul'un Ansiklopedileri

Ü. Serdar SERDAROĞLU* -Kadir YILDIRIM**

*Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.
Ömrüm oldukça gönül tahtına keyfince kurul!
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.
Nice revnaklı şehirler görünür dünyada,
Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim en hoş ve uzun rüyada
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.*

Yahya Kemal Beyatlı

Giriş Yerine

İSTANBUL üzerine bir yazı yazarken, bir çalışma özellikle de bir ansiklopedi çalışması yaparken başvuracağımız en önemli kaynak ne olabilir, olmalıdır? İnsan bizatihi bir kaynak-veri olarak bu sorunun cevabı olabilir mi? Cemal Kafadar'a göre, "Devletlerin, milletlerin, sınıfların, maddi kültürün, çevrenin tarihini yazmak için farklı kaynaklar, okuma yöntemleri, beceriler, vurgular ve hassasiyetler gerekebilir, ama onları da insansız yazamayacağımız aşikârdır".¹ İstanbul gibi bir şehir ile ilgili ansiklopedik çalışma işine girişmek, kuşkusuz insanın insanı ihmal ederek kotarabileceği bir mahiyette değildir. Bu manada söylenebilir ki, İstanbul'u *der saadet* yapan da modern anlamda *çekilmez* bir yer olarak addedilmesine sebep olan da yine insandır. Bu makalenin temel kaygısı, tanıtım konusunu teşkil eden İstanbul üzerine hazırlanmış ansiklopedi örneklerini insan figürü üzerinden anlamaya ve tanıtmaya çalışmak olacaktır. Bu anlama kaygısının arkasında, İstanbul tarihinin olayların tarihi ile bezenmiş olmasının yanında duyguların tarihi ile de iç içe olması gerçeği yatmaktadır. Edward H. Carr'ın "Tarih nedir?" sorusunu tartışırken kullandığı olgu-olay karşılaştırmasında, tarihçinin olgulardan yoksun halde köksüz ve boş kalabilme ihtimalinin² göz önünde bulundurulması ile beraber, aynı zamanda İstanbul tarihinin bir yansıması olan ansiklopedi çalışmalarını incelerken o-

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı

** Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı

1 Cemal Kafadar, *Kim varmış Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 16.

2 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, 12. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 35.

layları ve bu olayların yapıcısı konumundaki *insanı* görmezden gelmemek gerekir. Bazen insani bir ihtirasın, isteğin veya dinî bir inanışın hanedanlıkların, devletlerin, toplulukların ve tabii ki şehirlerin tarihini nasıl belirlediğini, ne tür dönüşümlere neden olduğunu görebilmeliyiz. Bu örnekler tarihte oldukça yaygındır. Bu manada insan yaşamına dair ayrıntıların bir şehrin tarihinde önemli olabileceği, önemsiz olsa dahi o şehrin bir rengi olduğu, yaşamların şehre renk verdiği unutulmamalıdır.

Günümüzde hemen bütün ansiklopedilerin, *alfabetik sıralamanın* yön-tem olarak belirlendiği bir çerçevede hazırlandığını söyleyebiliriz. Ancak bu yöntemin yanı sıra, literatürde *sınıflandırmaya dayalı* düzenleme yöntemiyle de ansiklopedi çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Francis Bacon, tamamlanmamış ansiklopedisi *Instauratio Magna*'da (Büyük Yenilenme, 1620) üçlü bir bölümlenme yöntemi uygulamıştır. Bacon'ın ansiklopedisinin sınıflandırmaya dayalı olmasının yanında bir diğer özelliği de, bu sınıflandırmayı yaparken *insanı* merkeze almasıdır. Bacon'ın bölümlenmesi şöyleydi: 1. Dış Doğa (astronomi, meteoroloji, coğrafya, mineraller, sebze ve hayvan türleri gibi konular); 2. İnsan (anatomi, fizyoloji, insanın yapısı, güçleri ve eylemleri); 3. İnsanın Doğa Üzerindeki Eylemi (tıp, kimya, görsel sanatlar, duyarlar, duygular, zihinsel yetiler, mimarlık, ulaştırma, basım, tarım, denizcilik, aritmetik vb).³ Bu şekilde yapılmış olan bölümlenme içerisinde insan çabasının, bilgisinin ve insanın ürünü olan her şeyin bir planının yapıldığı görülmektedir. Bu minvalde İstanbul ile ilgili ansiklopedi örneklerinin *insan* üzerinden okunmaya çalışılması, tarafımızca anlama-kavrama anlamında önemli bir derinlik katabilir diye düşünülmektedir. Bu bakış açısıyla makalede, tümü Cumhuriyet dönemi içerisinde basılmış İstanbul Ansiklopedisi başlığı altında çıkan iki geniş kapsamlı çalışma ile daha dar kapsamlı yapılmış iki çalışma tanıtılacaktır. Bu dört ansiklopedi örneğine ek olarak İstanbul ile ilgili bilgileri içeren, ancak ansiklopedi olarak nitelendirilemeyecek eserler ile ilgili de bilgi verilecektir. Çalışmalardan ilki, yine Cemal Kafadar'ın deyimiyle hem kültür tarihçisi hem de bir toplum tarihçisi olan⁴ Reşat Ekrem Koçu tarafından yazılan ve ne yazık ki tamamlanamadığı için "Gökçınar Mehmet" maddesinde yarım kalmış, şu an itibarıyla elimizde 11 ciltlik ve 173 fasiküllük nüshasının bulunduğu *İstanbul Ansiklopedisi* isimli telif çalışmadır. İkinci çalışma ise Tarih Vakfı tarafından hazırlanan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* isimli eserdir. İsimleri verilen bu iki çalışmaya göre daha az bilinen diğer iki ansiklopedik girişimden birincisi, 1968'de *Yeni İstanbul* gazetesinin Mithat Sertoğlu'na hazırlatıp ek olarak verdiği tek ciltlik *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi*'dir. İkinci girişim ise *Tercüman* gazetesinin 1982 yılında okuyucularına vermeye başladığı

3 Hürriyet *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994, c. 2, s. 330.

4 Kafadar, *a.g.e.*, s. 17.

ve “Ozansoy” maddesinde kalan *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'dir. Bu birbirinden önemli dört ansiklopediden üçü alfabetik düzenlemeye göre hazırlanmış olup, sadece Mithat Sertoğlu'nun kaleme aldığı *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi* sınıflandırmaya dayalı bir düzenleme ile hazırlanmıştır. Ansiklopedilerle ilgili bu yöntemsel fark ve diğer ayrıntılar her bir ansiklopedi için ayrı ayrı başlıklar altında gösterilmeye çalışılacaktır. Bu başlıkların sıralaması ansiklopedilerin yayımlanmaya başladıkları tarihlere göre kronolojik olarak belirlenmiştir.

Ansiklopedi Kavramı ve Şehir-Kent Ansiklopedileri

Latince *Encyclopaedia* olan ve Yunanca *enkyklios paideia* kökünden gelen *ansiklopedi* sözcüğü, bilgi dairesi, bilgi çemberi, genel eğitim ve öğretim anlamlarını taşımaktadır (*en* “de”, *kyklios* “daire”, *paideia* “bilgi”).⁵ Ansiklopedi sözcüğü İngilizcede ise *circle of learning*⁶ olarak tanımlanmaktadır. Ansiklopedi kavramı ile ilgili açıklayıcı birçok tanımlama yapmak mümkündür. Ansiklopediler, “Hazırlandıkları devirlerdeki ilim, kültür, sanat ve teknik gibi çeşitli dalların tamamı veya belli bir bölümüyle ilgili şahıs, eser, coğrafi bölge ve müesseselerin tanıtımı veya kelime, kavram, olay ve konuların izahı gibi her türden bilgiye belli bir sistem içinde yer veren”⁷ veya “Bütün bilim dallarıyla ilgili bilgi içeren ya da belirli bir bilgi dalını kapsamlı biçimde işleyen başvuru kaynağı”⁸ olarak tanımlanabilir. Ayrıca “Genellikle alfabetik bir sıralama yoluyla sistemleştirilen bir veya birden çok konu ile ilgili açıklayıcı maddelerden oluşan başvuru kaynağı”⁹ olarak tanımlamak mümkündür. Bilinen ilk ansiklopedi örneği, Eflatun'un yeğeni olan Speusippos (ö. M.Ö. 339/338) tarafından kaleme alınmış *Smilitudes* isimli eserdir.¹⁰ Eflatun'un çeşitli konularla ilgili görüş ve düşüncelerinin derlenmesinden oluşan bu eserden sonra ansiklopedi olarak değerlendirilebilecek diğer bir çalışma, M.Ö. 149 yılında ölen Romalı devlet adamı ve konsül olan Cato'nun oğluna yazdığı mektuplardan oluşan *Praecepta ad filium*'dur (M.Ö. 183, *Oğula Öğütler*). Bu eser Romalıların ansiklopedik eser alanındaki ilk ürünü kabul edilmektedir.¹¹ Antik Yunan ve Roma dünyasının dışında da ansiklopedik sahada çeşitli ürünler verilmiştir. Ansiklopedi üretimi anlamında Doğu dünyasının katkısı Batı'dakine nazaran

5 Ayhan Aykut, “Ansiklopedi”, [TDV] *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, s. 217.

6 “Encyclopedia”, *Academic American Encyclopedia*, Gralier Corporated: Danbury, Connecticut, c. 7, s. 163.

7 “Ansiklopedi”, [TDV] *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, s. 217.

8 Hürriyet, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 2, s. 330.

9 “Encyclopedia”, *Academic American Encyclopedia*, c. 7, s. 163.

10 [TDV] *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, s. 217; Hürriyet *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 2, s. 335.

11 Hürriyet *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 2, s. 335.

daha uzun bir zaman dilimi içine yayılmıştır. 2000 yıldır ansiklopedi üreten Çin medeniyetinin bilinen ilk ürünü olan *Huanglan (İmparatorun Aynası)*, M.S. 220 yılında Çin imparatoru tarafından hazırlanmıştır. Bu eserden sonra Çin’de çok sayıda ansiklopedik eser yazılmıştır.¹² Burada İslâm ülkelerindeki ansiklopedik çalışmalardan bahsetmeden geçmek olmaz. Arapça ilk gerçek ansiklopedi kabul edilen *Kitabı Uyûnü’l-Ahbar*¹³, İbn Kuteybe tarafından IX. asrın ortalarında hazırlanmıştır.¹⁴ Osmanlı döneminin ilk ansiklopedi niteliğindeki eserleri ise Taşköprülüzade Ahmed İsameddin Efendi’nin *Mevzuatü’l-Ulûm*’u, Nev’i Yahya’nın *Netayicü’l-Fünun* ile *Mehasinü’l-Mütu*’u, Katip Çelebi’nin *Keşfü’z-Zünun*’u ve Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Marifetnamesi* şeklinde sayılabilir.¹⁵ Bu ansiklopedilerin tamamı Bacon’da olduğu gibi konusal bir sınıflamaya göre kaleme alınmıştır.¹⁶ Geleneksel olarak adlandırılacak bu ansiklopedi örneklerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda birçok kırılmaya sahne olan Tanzimat Fermanı ile beraber modern denebilecek ansiklopedi çalışmalarına rastlıyoruz. Bunun ilk örneği Ali Suavi tarafından çıkarılan *Ulûm* gazetesinin eki olarak ancak 25 fasikül verilebilen *Kamusu’l-Ulûm ve’l-Maarif*’dir. 1869-1870 yılları arasında *Ulûm* gazetesince verilen bu eser “Atabeg” maddesinde yarım kalmıştır. 1882-1883 tarih aralığında toplam 7 cilt olarak basılan ve tamamlanmış ilk eser olma özelliği taşıyan ansiklopedi *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*’dir. Bu ansiklopedinin hazırlayıcısı Yağlıkçı-zade Ahmed Rifat’dır. Tanzimat sonrası Osmanlı döneminin en bilinen ansiklopedisi ise Şemseddin Sami’nin eseri olan *Kamusü’l-A’lâm* olarak bilinir. *Kamusü’l-A’lâm* toplam 4830 sayfalık 6 ciltten oluşmaktadır.¹⁷ Bu eser hâlâ en fazla başvurulan referans kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir. Osmanlı döneminin bitiminden sonra Arap harfleri ile yazılmış son ansiklopedi çalışması olan *Çocuk Ansiklopedisi* 1927-1928 yıllarında çıkarılmıştır.¹⁸ Nihayet Cumhuriyet döneminde harf inkılabından sonra yayımlanan ilk ansiklopedi *Hayat Ansiklopedisi*¹⁹ olmuştur. Bu ansiklopedi hazırlanırken *Compton’s Pictured Encyclopedia* isimli Amerikan ansiklopedi çalışması temel kaynak olarak kullanılmıştır.²⁰ Tarih boyunca, yukarıda mezkûr olan bu örneklerin dışında,

12 *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 2, s. 338.

13 Bu eser toplam 10 ciltten oluşmaktadır. Bunlar ayrı birer kitap olarak da kabul edilmektedir.

14 *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 2, s. 338.

15 *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 2, s. 339; Nuri Akbayar, “Ansiklopediciliğimizin İlk 80 Yılı”, *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984, s. 221.

16 “Ansiklopediciliğimizin İlk 80 Yılı”, *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, s. 221.

17 A.g.e., s. 221.

18 A.g.e., s. 227.

19 Hayat Ansiklopedisi 1932-36 yılları arasında toplam 10 cilt olarak yayımlanmıştır.

20 *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, s. 228.

birçok ansiklopedinin yayımlandığı bilinmekle beraber, bunların tarihçesi başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bizim bu bölümde yaptığımızın, ilk örneklerin isimlerinin verilmesinden ibaret olduğu bilinmelidir.

Ansiklopediler daha çok kapsadığı konu, çağın gereksinimleri, belli okuyucu kitlesine yönelik olma, belli bir alanı irdeleyici olma ve modern zamanların en önemli kaygısı olan talep edilebilir olma özellikleri bakımından çeşitli türlere ayrılmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde başlıca iki ansiklopedi türü göze çarpmaktadır: genel konulu ansiklopediler, özel konulu ansiklopediler. Bu manada değerlendirildiğinde bir şehir ile ilgili yapılan ansiklopedi çalışmasının hangi türün örneği olduğu önemli bir sorunun cevabıdır. Ancak bu sorunun cevabının *özel* veya *genel* olmasının değiştiremediği bir gerçek vardır. O da, bir şehir ansiklopedisi örneğinin çok sık rastlanan bir durum olmadığıdır. Nitekim Tarih Vakfı tarafından hazırlanan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin birinci cildinin giriş bölümünde, "Kent tarihlerinin, monografilerinin, turistik kent rehberlerinin yaygınlığına karşın, kent ansiklopedisi alışılmış bir kavram, sık rastlanan bir ürün değildir"²¹ denilerek bu duruma işaret edilmiştir. İşte tam da bu noktada, bu saptamanın 1993 tarihinde yayımlanan bir yazı içerisinde olduğunu hatırlatmak ve durumun yavaş yavaş değişmeye başladığından bahsetmekte fayda vardır. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilk cildinin yayımlandığı yıllarda²² İstanbul Ansiklopedisi örneği dışında, bildiğimiz kadarıyla, Londra kenti için hazırlanmış tek ciltlik *An Encyclopedia of London* örneği bulunmakta idi.²³ Aradan geçen yirmi yıla yakın süre zarfında basılan ansiklopedi örneklerinin arttığını söyleyebiliriz. Bu örneklerden iki tanesi Chicago ve New York şehirleri hakkında yapılan ansiklopedi çalışmalarıdır. New York ile ilgili hazırlanan ansiklopedi 1995 yılında Yale Üniversitesi ve New York Tarih Cemiyeti'nin²⁴ ortak çalışmasıyla *The Encyclopedia of New York City* ismi ile yayımlandı.²⁵ Diğer çalışma olan *The Encyclopedia of Chicago* ise 2004 yılında Newberry Kütüphanesi²⁶ ve Chicago Tarih Cemiyeti'nin²⁷ ortak girişimi ile basılmıştır. Biz burada bu ansiklopedi örneklerinin nasıl bir metot ile yazıldığı, nasıl bir sınıflama ile kurgulandıkları veya analizlerinin nasıl yapılacağı hususlarına girmeyeceğiz. Sadece şehir

21 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı [TTV], *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Ana Basım A.Ş., 1993, c. 1, s. IX.

22 Çalışmanın ilk cildinin 1993'te yayımlanması eserin mahiyetinin 2000 yıl öncesinden 1990'lı yıllara kadar olan bir zaman dilimi içinde oluşması sonucunu doğurmuştur.

23 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. VIII.

24 Bu kuruluş ile ilgili <https://www.nyhistory.org/web/> web sitesinden ayrıntılı bilgi edinilebilir.

25 *The Encyclopedia of New York City* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.nyhistory.org/enyc2/project-history/>

26 Kütüphane ile ilgili bkz. <http://www.newberry.org/>

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.chicagohs.org/>'2

tarihçiliği anlamında artan ansiklopedi çalışmalarının literatüre katkı boyutunun ve şehir ansiklopediciliğinin gelişmeye başlamasının önemine dikkat çekme arzusundayız. Ansiklopedilerin tarihine, tasnif kıstaslarına ve şehir ansiklopediciliğindeki gelişmelere dikkat çektikten sonra, İstanbul üzerine kaleme alınmış ansiklopedilerin değerlendirilmesine geçebiliriz.

1. İstanbul Ansiklopedisi (İstanbul'un Alfabetik Kütüğü)

Kent ansiklopedisinin ilk önemli örneğini veren Reşat Ekrem Koçu (1905-1975), Türklerin İstanbul'u fethinden sonraki 500 yıllık bir zaman kesitini kapsayan ve İstanbul'un çeşitli özelliklerini konu edinen bir eser tasarlamıştı. Koçu'nun eserinden önce, onun kişiliği ve tarihçi kimliği üzerinde durmak gerekmektedir. Bu durum Koçu'nun ansiklopedisini anlamamız açısından da faydalı olacaktır. Koçu'nun şahsiyeti ve tarihe nasıl baktığı aslında *İstanbul Ansiklopedisi*'ni²⁸ tanımlama anlamında anahtar vazifesi görecektir. Reşat Ekrem Koçu, hayatının tümünü İstanbul'da geçirmiş, küçüklüğünden itibaren bu şehrin sokaklarında 'şehir incelemeleri' yapmış olan, İstanbul aşığı çok yönlü bir tarihçidir. Bu çok yönlülük Koçu'nun ressamlığından, ki hiç de acemi olmayan bir ressamdır,²⁹ şairliğinden,³⁰ bir dönem tarih öğretmeni olarak dersler vermesinden ve aynı zamanda gazete-dergi yazarlığı yapmış bir şahsiyet olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bunların yanında Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ni incelediğimizde, onun Türk diline hakim, üslup sahibi bir edip ve en önemlisi hocası Ahmet Refik Altınay'dan³¹ 'tarihi sevdiren adam'³² mirasını devralan, hâlâ da sevdirmeye devam eden bir öğretmen³³ ve akademisyen³⁴ olarak karşımıza

28 *İstanbul Ansiklopedisi* Reşat Ekrem Koçu tarafından İstanbul'un Alfabetik Kütüğü olarak da tanımlanmaktadır. Bu nedenle eserin ilk fasikülünde, Koçu, başlık kısmında bu tanımlamaya da yer vermiştir.

29 Eser Tutel, "Osmanlı Tarihinin Romancısı", *Popüler Tarih*, Temmuz-Ağustos 2001, sy. 14, s. 83.

30 Reşat Ekrem Koçu'nun en azından 1965 yılında yayımladığı *Acı Su* isiminde bir şiir kitabı olduğunu biliyoruz. Ayrıca 1938 yılında yayımladığı *Çocuklar* isimli kitabında da çeşitli şiirler mevcuttur. Bilgi için bkz. Tutel, "Osmanlı Tarihinin Romancısı", s. 82-85.

31 Altınay ile ilgili bilgi için bkz. Türkiye Diyanet Vakfı [TDV] *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, 1988, c. 2, s. 120-121; [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 218-220; Orhan Pamuk, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.149-150-151.

32 Semavi Eyice, Koçu için "Halka tarihi sevdirmesini bilen" kişi tanımlamasını yapmıştır. Bkz. Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedisi Anıları", *Albüm*, Mart 1998, sy. 2, s. 62.

33 Reşat Ekrem Koçu'nun Kuleli Askeri Lisesi, Vefa ve Pertevniyal liselerinde Tarih öğretmenliği yaptığı bilinmektedir.

34 Reşat Ekrem Koçu 1931 yılındaki mezuniyeti sonrası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne asistan olarak girmiştir. Ancak 1933 yılındaki üniversite reformu sırasında hocası Ahmet Refik Altınay ile beraber üniversiteden ayrılmıştır. Koçu'nun hayatı ile ilgili bkz. Ahmed Özasan, *Reşad Ekrem Koçu, Hayatı ve Eserleri*, Basılmamış Lisans tezi, İstanbul Üni-

çıktığını görmekteyiz. İşte *İstanbul Ansiklopedisi*'nin *insan* figürü üzerinden tanıtımını Koçu'nun edebi yönü ve 'tarihi sevdiren adam' olması özellikleri üzerine bina etmeye çalışacağız. *İstanbul Ansiklopedisi* içerisinde bulunan maddelerin hangilerinin Reşat Ekrem Koçu tarafından kaleme alındığı eser incelendiğinde anlaşılabilir. Bunun yanında bazı maddelerin neden ansiklopedi içerisine katıldığı da Koçu'nun edip-tarihçi olma özelliği ile açıklanabilir. Ansiklopedi içerisinde İstanbul'da yaşamış sıradan kişiler ile ilgili kısa bilgi içeren veya İstanbul'un herhangi bir sokağının tasvirinden oluşan ne kadar madde var ise, bu maddelerin altında Reşat Ekrem Koçu imzası vardır. Ansiklopedi'de yer alan sokaklar, çeşmeler, hamamlar, camiler ve diğer yapılarla ilgili maddelerin çoğu Reşat Ekrem Koçu'nun bizzat kendi gezi notları ışığında hazırlanmıştır. Bu maddelerden "Abdullah'a Çeşmesi"³⁵ maddesinde olduğu gibi "1944'te susuzdu" tarzında güzel ayrıntılar vardır. Bu yer isimleri veya yapıların dışında *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, "Abdi Çelebi (Berber)"³⁶ maddesinde olduğu gibi, adeta bir hikaye kahramanı gibi tasvir edilen ve İstanbul için ayrıntı olarak kabul edilebilecek şahıslara rastlamak mümkündür. Bu maddelerin insanı gülümseten, meraklandıran, rahatça ve sıkılmadan okunan bir ansiklopedi ortaya çıkardığı söylenebilir. Nitekim İlber Ortaylı, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin basılı olan tüm ciltlerini okuduğunu söyler.³⁷ İşte eserin sanki bir roman veya hikaye gibi baştan sona kadar kolayca okunabilmesi, hem sıradışı madde seçimiyle hem de bu maddelerin hikayemsi bir tarz ile yazılmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız gibi ansiklopedinin hikaye üslubunda ve herkesçe okunabilir bir mahiyette olması, günümüzde yapılan "popüler tarih" tartışmaları içerisinde hem Reşat Ekrem Koçu'nun hem de *İstanbul Ansiklopedisi*'nin nasıl bir yere sahip olduğunu vurgulama gereğini doğurmaktadır. Reşat Ekrem Koçu'nun bu tartışma içerisinde "tarihi sevmeyi öğreten insan" olarak *popüler tarihçi* payesini alabilecek bir yer işgal ettiği söylenebilir. Koçu'nun bir süre çalıştığı *Hafta* dergisindeki yazılarında da görüldüğü gibi,³⁸ *İstanbul Ansiklopedisi* içinde bulunan maddelerin başlık ve muhtevaları, herkesin ilgisini

versitesi Edebiyat Fakültesi, 1977, s. 34. Reşat Ekrem Koçu'nun üniversitedeki yıllarında büyük mütefekkir Cemil Meriç'in de tarih hocalığını yaptığı bilinmektedir. Bkz. "Fikir ve Fiilleriyle İstanbul'u Mamur Edenler", *Din ve Hayat Dergisi*, 2010, sy. 9, s. 70.

35 Reşat Ekrem Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tan Matbaası, 1958, c. 1, s. 34.

36 Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 22-23.

37 İlber Ortaylı, "Reşat Ekrem Koçu'nun Romanları", 20.06.2001, <http://www.milliyet.com.tr/2001/06/20/pazar/yazortay.html>

38 Reşat Ekrem Koçu 1950'li yıllarda *Hafta* dergisinde Osmanlı tarihi ile ilgili çeşitli yazılar kaleme almaktaydı. Tutel'in aktardığına göre bu yazılar o dönemde derginin en fazla okunan yazıları arasında yer almaktaydı. Koçu'nun yazıları "Topkapı Sarayı'nda Bir Gezinti" ana başlığı altında yer almakta ve ilgi çekici başlıklara sahip olması ile bilinmekteydi. Bilgi için bkz. Tutel, "Osmanlı Tarihinin Romancısı", s. 82.

çekebilecek ve aynı zamanda herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilir bir üslupta kaleme alınmıştır. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin en önemli özelliği bu hikayemsi dil sayesinde oluşan ilgi uyandırıcılığıdır. Bu özelliğin en belirgin sebebi de Reşat Ekrem Koçu'nun tarihi sevdiren insan hayatının ayrıntılarını resmetmesi, İstanbul'u ve sakinlerini sevmesi ile insansız bir tarih yazımının aksine *insanı* önelemesidir. İşte Reha Çamuroğlu'nun "(...) tarih kuramlarına aldırılmazdı, o iyi bir anlatıcı, popüler tarihin unutulmaz isimlerinden biri oldu"³⁹ ve Mete Tunçay'ın (...) yorumlarını çeşitli bakımlardan köpürtür, ama tarihsel gerçeklikten ayrılmazdı"⁴⁰ diyerek Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* de bu izleri taşımaktadır. R. Ekrem Koçu'nun yukarıda bahsetmeye çalıştığımız edebiyatçı kimliği onun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde kaleme aldığı maddelerin dayanaksız veya kurgusal düzeyde yazıldığı anlamını taşımamaktadır. Doğan Hızlan "Osmanlı'nın Masalcı Amcası"⁴¹ başlıklı yazısında, bu başlığı atarken çok düşündüğü ve başlık nedeniyle Koçu'nun maddelerinin belgesiz yazıldığı fikrine varılmaması gerektiğini belirtmek durumunda kalmıştır. Murat Bardakçı ise "Reşad Ekrem'in eserleri iki gruptur: bilimsel kitapları ve halk için yazdıkları. Mesela 1931'deki üniversite mezuniyet tezi olan 229 sayfalık 'Girit'in Fethi' ile 'Kapitülasyonlar' ilk gruba girer, maalesef tamamlanmadığı 'İstanbul Ansiklopedisi' ile 50 civarındaki diğer yayını ise, ikincisine" diyerek ansiklopedinin tam anlamıyla bilimsel olmadığına vurgu yaparken, Koçu'nun yazdıklarının doğruluğundan şüphe edilmemesi gerektiğinin, halka tarihi sevdiren bir yönü olduğunun ve çok satma başarısı gösterdiğinin altını çizer.⁴² Popüler tarihçilik anlamında Reşat Ekrem Koçu ile ilgili sarfedilen görüşler ve sadece tarihi sevdiren adam olması doğrultusundaki betimlemeler onun akademik, bilimsel veya tutarlı olmadığı gibi bir sonuca ulaşmamıza neden olmamalıdır. *İstanbul Ansiklopedisi* Reşat Ekrem Koçu'nun tanıklık ve yaşanmışlıklarına göre hazırlanmış bir eserdir. İstanbul'a ait mekanlara dair yazılmış maddeler bu tanıklıklar sonucu ortaya çıkabilmiştir. Birçok madde Koçu'nun çeşitli araştırmalarına binaen ve konuyla ilgili bilgi alınabilecek şahıslar ile bizzat yaptığı mülakatlara dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu anlamda "Arab asıllı Türk harfleri" maddesinin içeriğinden anlayabileceğimiz üzere Reşat Ekrem Koçu bu maddeyi yazmadan önce Hakkâk Haçık Kevorkiyan Efendi ile bir mülakat yapmış, ondan eski yazı Türk matbaacılığı ile ilgili bilgiler almıştır. Hatta bu maddede Haçık Efendi'nin söylediklerini alıntılanmış

39 Reha Çamuroğlu, "Edip Tarihçi Reşad Ekrem", *Radikal Kitap Eki*, 27.04.2001, s. 1.

40 Emeti Saruhan, "Popüler Tarih Tarihin Neresinde", 07.03.2007, <http://yenisafak.com.tr/Kitap/?i=39429>

41 Doğan Hızlan, "Osmanlı'nın 'Masalcı Amca'sı'", 26.05.2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-245323&yazarid=4>

42 Murat Bardakçı, "Reşad Ekrem 'Cemal Âşığı' idi ama İhtilalci Değil!", 02.05.2002, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=74394&yazarid=28&tarih=2002-05-26>

ve ansiklopedi içerisinde Kevorkiyan'ın sözlerine yer vermiştir.⁴³ Ansiklopedinin 173 fasikülü içerisinde yer alan maddelerin oransal olarak ne kadarının Koçu tarafından yazıldığı, hangi maddelere ne boyutta katkısının olduğu bilinmeden eserin akademik olup olmadığı ile ilgili yorumda bulunmamak gerekir. Bizim tespit edebildiğimize göre Reşat Ekrem Koçu dışındaki yazarlarca yazılmış madde sayısı oransal olarak tüm maddelerin %15'ine karşılık gelmektedir.⁴⁴ Neredeyse tüm ciltlerin %10 ile %15'i Koçu'dan farklı isimlerin katkıları ile meydana gelmiştir. Yaklaşık olarak 20000 maddenin bulunduğu ansiklopedide 2000-2500 kadar madde Reşat Ekrem dışındaki yazarlarca hazırlanmıştır. Bibliyografyaları verilen maddelerin Koçu tarafından yazıldığını kabul edersek ansiklopedinin neredeyse %85'ini Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı iddia edilebilir. Ancak, sonunda bir isim veya kaynakça bulunmayan maddelere Reşat Ekrem Koçu'nun ne gibi bir katkıda bulunduğu tespit edilemediğini belirtelim. Bu sorun da net bir tahlil yapmayı güçleştirmektedir. Bu nedenle, *İstanbul Ansiklopedisi* ile ilgili dönemin şartlarından sıyrılarak yapılabilecek bir yorum, kalkışılan işin zorluğu ve maddi imkansızlıklar da göz önünde bulundurulduğunda, bizi yanlış bir değerlendirme yapmaya yöneltacaktır. Ansiklopedi ile ilgili akademik olmama iddiasında bulunmadan önce Reşat Ekrem'in emeği ile azmini göz önünde bulundurmamak, ansiklopediyi iyi incelemek ve böyle bir yorumdan mümkün olduğunca kaçınmak yerinde olacaktır.

Reşat Ekrem Koçu'nun şahsiyeti ve üslubu ile ilgili yukarıdaki görüşler, tartışmalar ve yorumlarımız *İstanbul Ansiklopedisi*'nin temel özellikleri ile ilgili bir fikir vermektedir. Bunların ardından ansiklopedinin basım macerasına ve muhtevasına geçebiliriz. *İstanbul Ansiklopedisi* uzun ve yarım kalan (şimdilik) bir basım hikayesine sahiptir. Reşat Ekrem Koçu 1940 yılında İstanbul'un bir kütüğünü meydana getirmeye karar verdiğinde,⁴⁵ şüphesiz bu işin bu kadar uzun süreceğini ve meşakkatli olacağını tahmin edemezdi. Yeryüzünde hiçbir şehre nasip olmamış bir eser⁴⁶ ve İstanbul'un kütüğü olma iddiası ile Reşat Ekrem Koçu tarafından hazırlanan *İstanbul Ansiklopedisi*, ilk olarak 1944 yılının Kasım ayında yayımlandı.⁴⁷ Reşat Ekrem Koçu eserin amacını "her şeyden evvel, bu büyük beldenin üzerindeki Türk damgasını

43 Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 928-929.

44 Ansiklopedi üzerinde yaptığımız istatistikî inceleme neticesinde bu sonuca ulaştık.

45 Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedisi", *[TDV] İslam Ansiklopedisi*, c. 23, s. 303.

46 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi (Tanıtım Broşürü)*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1949, s. 4. Tanıtım broşürünün orijinali Sahaf Emin Nedret İşli'nin arşivinde bulunmaktadır. Yayınlamama müsaade ettikleri ve katkılarını esirgemedikleri için kendilerine teşekkür ederim.

47 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 218.

belirtir"⁴⁸ cümlesi ile tarif etmeye çalışıyor. *İstanbul Ansiklopedisi*, her fasikülünde belirtildiği üzere maddi sıkıntılar ile boğuşmakta idi. Ansiklopedi ilk defa 1951 yılında bahsi geçen maddi sebeplerden ötürü, 4. cildin ortalarında "Bahadır Sokağı" maddesinde yarım kalmak zorunda kaldı.⁴⁹ Reşat Ekrem Koçu gerekli finansmanı 1958 yılında sağlayabildiği için ansiklopedinin yayımlanmasına ancak bu tarihte tekrar başlanabildi. Nihayet Koçu, büyük bir özveri ve kişisel çaba ile iki kez giriştiği (1944 ve 1958) ansiklopedi yayımını 1973 yılına kadar sürdürebildi. Toplam 11 cilt ve 173 fasikül olarak "Gökçınar Mehmet" maddesine kadar gelebilen eser, Koçu'nun 1975 yılındaki vefatından sonra herhangi bir girişimde bulunulamadığı için yarım kaldı. Bu uzun basılma tarihçesine sahip *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul'un hemen hemen her şeyine dokunmak niyetinde idi. Bu anlamda ansiklopedinin hangi konuları kapsayacağı ilk fasikülde belirtilmektedir. Buna göre, İstanbul'un sahip olduğu cami, mescit, kütüphane, tekke, türbe, hamam, çeşme, saray, köşk, yalı gibi yapıların tarif edilmeye çalışılacağı; halkın sıkça bulunduğu kahvehane, mektep, medrese, tiyatro, han gibi mekanların anlatılacağı belirtilmektedir. Bu yapıları dolduran devlet adamı, şair, âlim, sanatkâr, işadamı, tüccar, hekim, muallim, hoca, derviş, papaz, keşiş, meczup, kabadayı, hırsız, ayyaş, derbeder, dilenci ve katil gibi İstanbul'un her kesiminden insanların hayat hikayelerinin verileceği yazılıdır. Aynı zamanda İstanbul'un tabiat güzellikleri ve coğrafyası sunulacaktır. Ayrıca İstanbul'da giyim ve kuşam, İstanbul argosu ile ilgili maddeler, resimler, kitaplar, romanlar, seyahatnameler ve İstanbul'a ait yabancı şahsiyetlerin de yazılacağı ilk fasikülde belirtilmektedir.⁵⁰ Reşat Ekrem Koçu'ya ansiklopedi için yukarıda saymaya çalıştığımız konuları hazırlarken "kalem arkadaşlığı eden"⁵¹ birçok isim bulunmaktaydı. Bu kalabalık yazarlar grubu içinde, Osman Nuri Ergin, Semavi Eyice, İ. Hakkı Konyalı, Kevonk Pamukciyan, Yılmaz Öztuna, Süheyl Ünver, Saim Turgut Aktansel, Mithat Sertoğlu, Haluk Şehsuvaroğlu gibi tarihçi, sanatçı, akademisyen, yazar, çizer vb. meslek dallarından birçok isim bulunmaktaydı. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, maddeleri destekler mahiyette her ciltte ortalama 250 civarında resim, harita ve plan yer almaktadır. Bu resim, harita, kroki ve planları hazırlayanların isimleri de her cildin başında belirtilmiştir. Buna göre, Nezih İzmirlioğlu (gazete ressamı), Sabiha Bozcalı (ressam), Behçet Cantok, Bülent Koçu (Reşat Ekrem Koçu'nun kullandığı mahlaslardan biridir), Reşat Sevinçsoy (iç mimar), Abdullah Tomruk (çizimlere katkıda bu-

48 Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedileri", [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 219.

49 Eyice, "İstanbul Ansiklopedileri", s. 219.

50 Reşat Ekrem Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tan Matbaası, 1. fasikül, 1958.

51 Bu ifade Reşat Ekrem Koçu'nun ansiklopediye katkı sağlayanlar için kullandığı bir ifadedir.

lunmuştur) bu isimler arasında sayılabilir. Ansiklopedinin maddelerine gelince ilk olarak söylenmelidir ki ansiklopedi için yazılmış olan maddelerin büyük çoğunluğunda bibliyografya kısmı yer almaktadır. Bibliyografyalara bakıldığında kaynak olarak Osmanlı merkez teşkilatında görevli olan devlet tarihçilerince hazırlanan vekâyi'namelerden, eski gazete nüshalarından, arşiv belgelerinden ve gezi notlarından yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak bazı romanların da kaynak olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Sadece kaynak olarak değil, bazı romanların özetlerinin de ansiklopedi içinde madde olarak bulunduğunu söylemeliyiz.⁵² Bu özetlerin bir ansiklopedi içerisinde yer verilecek kadar Koçu tarafından önemli sayılması onun tarihe nasıl baktığını anlatmak için yeterlidir. Tarihî romancılık, tarihe edebi taraftan bakma özelliği Reşat Ekrem Koçu'ya Ahmet Rasim'den miras kalmıştır. İstanbul'u ona her yönüyle anlatarak sevdiren Ahmet Rasim'in etkisini, Koçu ve en değerli eseri *İstanbul Ansiklopedisi* üzerinde fazlasıyla görmek mümkündür.⁵³ Bazı maddelerde bibliyografya kısımlarının bulunmaması ve yazarların belirtilmemiş olması olumsuz gibi görülebilir. Ancak bu durum eserin akademik anlamda kullanılmayacağı gibi bir sonucu doğurmamaktadır. İçerdiği hayat hikayelerine dair ayrıntılar, İstanbul'un fiziksel-mekansal yapısı ile ilgili Koçu'nun kendi gözlemlerinden derlediği bilgiler ve İstanbul'un yapıları ile ilgili 'tire'⁵⁴ tarzında yapılmış çizimler nedeniyle *İstanbul Ansiklopedisi*, incelemeye çalıştığımız dört farklı ansiklopedi örneği içerisinde bilim çevrelerince de hâlâ en sık başvurulanlar arasında yer almaktadır. Eserin orijinalliğini sağlayan bir diğer sebep de fotoğraf yerine yukarıda bahsettiğimiz Münif Fehim, Sabiha Bozçalı ve Nezih İzmirlioğulları gibi zamanının en iyi gazete ressamı tarafından yapılan 'tire' tarzındaki çizimler gibi çeşitli çizgi resimlerin ve planların kullanılmış olmasıdır.

İstanbul Ansiklopedisi ile ilgili olarak bahsedeceğimiz son husus, ansiklopedinin basılmayan nüshalarının olup-olmadığı ve tamamlanıp-tamamlanmayacağı hususudur. Son günlerde *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanacağına dair birtakım haberler yayınlanmakta ve çeşitli beyanlar verilmektedir. Ansiklopedi arşivinin, birtakım kayıp fasikülleri olmasına rağmen, İstanbul'un köklü ve soylu bir ailesi tarafından bugüne kadar muhafaza edildiğini belirten Emin Nedret İşli'ye göre, "(...) bu 70 yıllık birikimi tümüyle basmayı İstanbul'un fethinin 500. yılına yetiştiremedikse de 2010 Avrupa Kültür Başkenti olarak pek çok et-

52 Reşat Ekrem Koçu, "Ahmed Rasim", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 443-459.

53 Reşat Ekrem Koçu üzerindeki Ahmet Rasim etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için, Orhan Pamuk'un *İstanbul: Hatıralar ve Şehir* isimli kitabında yer alan "Reşat Ekrem Koçu'nun Bilgi ve Tuhafılık Koleksiyonu", "İstanbul Ansiklopedisi", "Ahmet Rasim ve Diğer Şehir Mektupçuları" başlıklı bölümlere bakılabilir.

54 Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedisi Anıları", *Albüm*, Mart 1998, s. 64.

kinlikleri gerçekleştirdiğimiz bu önemli yılda basabilmeliyiz".⁵⁵ Bu anlamda çıkan bir diğer haberde İBB Kültür A.Ş. genel müdürü Nevzat Bayhan, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayımlanmamış kısımlarının oğul Mehmed Koçu'ya miras kaldığını, oğlunun da bu arşivi yakını olan bir aileye devrettiğini beyan etmiştir. Ayrıca "(...)Kültür A.Ş. olarak *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanarak tam olarak basılması için yaklaşık 3 yıldır çalışıyoruz. Ansiklopedinin Kültür A.Ş. yayımı olarak çıkarılabilmesi için bir fiyat çalışması yapıldı. En büyük kısmı Mehmet Koçu'nun yakını olan ailede bulunduğu için onlarla da görüşüldü. Telif işi vesaire çözüldü. Gerekli anlaşmalar yapıldı. Her türlü kanuni ve bürokratik çalışmalar yapıldı. Buna baskı, telif, notların tekrar dizilerek redaktörlüğü ve editörlüğü yapılarak basıma hazır hale getirilmesi dâhil"⁵⁶ sözleri ile *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanma yolunda olduğunun haberini vermiştir. Bu konuda bir yazı da Murat Bardakçı tarafından yazılmıştır. Bardakçı bu haberlerin artmaya başlamasından sonra kaleme aldığı köşe yazısında şunları söylemiştir: "*İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayımlanmamış kısmı 70 küsur koli halinde senelerdir Cağaloğlu'nda bir depoda muhafaza ediliyordu. Rahmetli Koçu ansiklopedinin hemen bütün maddelerini hazırlamış, çoğunun metinlerini yazmış, yazamadıklarına da 'Takvîm-i Vekayî'nin filânca sayısına bakılacak' yahut 'Bu konudaki malûmat, falan tarih kitabının şu sayfasındadır' gibisinden izahat koymuştu."

Tüm bu gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla ansiklopedinin yazılmamış diğer maddeleriyle ilgili birçok not, resim, yazı ve kaynak ismi elimizde bulunmaktadır. Bir İstanbul aşığı tarafından hazırlanan, İstanbul'un daha çok mekansal, fiziksel yönünü ve şahsiyetlerini öne çıkaran bir kurgu ile hazırlanmış olan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tamamlanma haberi heyecan vericidir. Bu eserin Koçu'nun bildik tarzına yakın yapılabilmesi en önemli konu olarak göz önünde bulundurulmalı, ona göre bir tasnif ve ekleme yapılmalıdır. *İnsanı* anlatarak ve *insanın* basit hallerini konu edinerek hazırlanacak bir devam çalışması, hayatını bu işe adayan Reşat Ekrem Koçu'nun ruhunun şad olmasını sağlarken, bizim ise tarihi daha fazla sevmemize neden olacaktır.

2. Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi

Bu ansiklopedi 1968 yılında *Yeni İstanbul* gazetesinin Mithat Sertoğlu'na hazırlatıp ek olarak verdiği tek ciltlik⁵⁷ *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi* olarak bilinir. Bu çalışma bir gazete tarafından verilen ilk ansiklopedik eser

55 Emin Nedret İşli, "Kültür Hayatımızın Dinmeyen Yarası: Reşad Ekrem Koçu ve Tamamlanmayan İstanbul Ansiklopedisi", *1453 İstanbul Sanat ve Kültür Dergisi*, 2010, sy. 9, s. 64.

56 İstanbul Ansiklopedisi Haberi, 24.08.2010, <http://www.trt.gov.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=5d1a4135-2872-4ade-b750-0d42aec5c4d8>

57 Elimizde bulunan ansiklopedi tek cilt altında toplanmış olduğundan "tek ciltlik" ifadesini kullandık.

olma hüviyetindedir. *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi*'ni hazırlayan *Yeni İstanbul* gazetesi, ilk olarak 9 Kasım 1918'de, Abdullah Cevdet'in yönetiminde İttihatçılara muhalif bir çizgide yayın yapmaya başladı.⁵⁸ Gazetenin ismi yayına başlamasından henüz bir ay geçmiş olmasına rağmen *Türkçe İstanbul* olarak değiştirildi ve bu isim altında son olarak 20 Aralık 1919'da yayımlandı.⁵⁹ Makalemizde incelemeye çalışacağımız ansiklopediyi hazırlayan *Yeni İstanbul* gazetesinin Cumhuriyet dönemindeki kuruluşu ise, II. Dünya Savaşı sonrası yıllara rastlar. Savaş yıllarında önce Almanya ve daha sonra da İsviçre'de ticaret ile uğraşmış Habib Edip Törehan, gazeteyi ilk olarak Aralık 1949'da çıkarmaya başlamıştır.⁶⁰ Dönemin *Yeni İstanbul*'unda Bedii Faik, Falih Rıfki Atay, Refik Halit Karay, İlhan Selçuk gibi isimler yazılarıyla yer almışlar; Abdi İpekçi de Beyoğlu muhabiri olarak çalışmıştır.⁶¹ Habib Edip Törehan'ın dönemi 50'li yılların sonlarında *Yeni İstanbul* gazetesini Kemal Uzan'ın satın alması ve gazeteyi Tünel'deki İstanbul Altıncı Daire'den Babiâli'ye taşınmasıyla sona ermiştir. Gazete bu tarihten kapanışına kadar Kemal Uzan tarafından çıkarılmıştır. Gazete tarafından verilen ansiklopedinin ciltlenmiş halinde yazılış amaç ve metodu ile ilgili bilgi olmadığından ötürü, tanıtım için gazete arşivlerinden yararlanılmış, *Yeni İstanbul* gazetesinin üç yıllık (1968-69-70) sayıları taranarak bir değerlendirilme yapılmıştır.

Ansiklopedinin ilk sayfasına düşülmüş olan "Yeni İstanbul İlavesi" notundan ve gazetenin o dönemki nüshalarından ansiklopedinin gazete ile beraber bir ek olarak verildiği anlaşılmaktadır. Öncelikle *Yeni İstanbul* gazetesinin, okuyucularına ansiklopedinin ilave olarak verileceği ile ilgili çeşitli duyurular yaptığını söyleyebiliriz. Bu duyuruların ilki gazetenin birinci sayfasından "*Yeni İstanbul* şimdi de sizlere bir kültür hazinesi veriyor" başlığı altında yapılmıştır.⁶² Buna ek olarak, gazetenin 1968 yılı Şubat ayının ilk üç günü çıkan sayılarında ansiklopedinin resimli bir tanıtımı yapılmıştır.⁶³ Öte yandan ansiklopedinin, *Yeni İstanbul* gazetesinin 4 Şubat 1968 tarihli sayısında okuyuculara hangi şekilde verileceği izah edilmeye çalışılmış ve şu not düşülmüştür:

Sayırsız vesikalar, gravürler ve fotoğraflarla dolu bir kültür hazinesi sunacağız sizlere yarından itibaren, İstanbul'un tarihini, devirler boyunca bütün sosyal hayatı ile İstanbul'u, kütüphanenizin 'dev eseri' olarak sizlere hediye edeceğiz. Her gün vereceğimiz bu ilaveleri bitirdiğiniz zaman İSTANBUL ile ilgili eş

58 Hıfzı Topuz, *İkinci Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s. 113.

59 A.g.e., s. 114.

60 A.g.e., s. 220.

61 A.g.e., s. 221.

62 Mithat Sertoğlu, "Yeni İstanbul Şimdi de sizlere bir kültür hazinesi veriyor", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 28 Ocak 1968, s. 1.

63 Mithat Sertoğlu, "Bu Bir Kültür Hazinesi", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 1 Şubat 1968, s. 1.

ve benzeri olmayan bir büyük Ansiklopediye sahip olacaksınız. Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi'nin harikulade güzel, yaldızlı cilt kapakları da şimdiden hazırlanmağa başlanmıştır.⁶⁴

Bu metinden de anlaşılacağı üzere *Yeni İstanbul* gazetesinin, hazırlanan ansiklopedinin sayfalarını gazete içerisinde ilave-ek olarak verme yoluna gittiği görülmektedir. Nitekim gazetenin bu ilandan bir gün sonra çıkan nüshasında ansiklopedinin ilk dört sayfası gazetenin iç sayfalarında ilave olarak verilmiştir.⁶⁵ Bu tarihte çıkan gazetenin ilk sayfasında “Bu Bir Kültür Hazinesi” başlığı altında, gazetenin beşinci ve altıncı sayfalarının altında yayımlanacak olan kısımların her gün kesilip biriktirilmesi halinde ansiklopedinin tamamlanacağı belirtilmektedir.

Ansiklopedi incelendiğinde İstanbul ile ilgili maddeleri alfabetik olarak açıklama yöntemi yerine, tarihsel ve kronolojik bir dönemlendirme yapıldığı göze çarpmaktadır. Makalemizin giriş kısmında belirttiğimiz üzere, bu ansiklopedi sınıflandırmaya dayalı bir düzenleme yöntemi ile hazırlanmıştır. Bu anlamda da ansiklopedi Cumhuriyet döneminde bu yöntem ile yazılmış ilk ve tek eser olma özelliğine sahiptir. Eser daha çok resimli bir İstanbul tarihçesi görünümündedir. Eserin elimizdeki nüshasına göre ansiklopedinin toplam 516 sayfadan müteşekkil olduğu,⁶⁶ incelenen konu başlıklarıyla ilgili çeşitli resimlerin yer aldığı, İstanbul’u tarihsel olarak ayrı ayrı dönemler üzerinden incelediği ve bu dönemlerin dikkat çekici olay ve şahıslarla betimlendiği bir ansiklopedik çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Hazırlanan bu ansiklopedi çalışmasında İstanbul’un, tarihin her döneminde nasıl bir *halet-i ruhiyye* olduğunun bilinmesinin temel amaç olduğu görülmektedir. Dönemsel olarak nasıl bir ruhun İstanbul’da hakim olduğunun anlaşılması da *insan* temelinden bakılarak görülebilmektedir. Bu doğrultuda ansiklopedide İstanbul’un her devirde insanıyla, mimari özellikleriyle, örf ve adetleriyle ve tarihi olaylarıyla nasıl bir görüntü verdiğini ortaya koymak amaç edinilmişti. Sertoğlu, İstanbul’un mahallelerinde insanların nasıl bir hayatı yaşadığını, öne çıkan bazı şahsiyetlerin maceralarının renkli dünyasını bu eserde resmedeceğini söylemektedir.⁶⁷ Mevzubahis bu metoda göre ansiklopedinin elimizdeki cildi iki ayrı döneme göre şekillenmiştir. Bu dönemlerden birincisi “Kuruluştan Bizans Devrine Kadar İstanbul”, ikincisi ise “Bizans Devrinde İstanbul” olarak belirlenmiştir. Üçüncü ve son dönem ise “Türk Devrinde İstanbul” olarak

64 Mithat Sertoğlu, “Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi Nasıl Hazırlandı?”, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 5 Şubat 1968, s.1.

65 Sertoğlu, “Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi Nasıl Hazırlandı?”, s. 5-6.

66 Elimizde ciltlenmiş halde bulunan ansiklopedi 512. sayfaya kadar toplanabilmiş bir örnektir. Ancak bu ansiklopedinin “Rumeli Kavağı” maddesinde son bularak, 516 sayfa olarak verildiğini gazetenin 20 Kasım 1968 tarihli sayısından anlıyoruz.

67 Sertoğlu, “Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi Nasıl Hazırlandı?”, s. 1.

planlanmış, ancak tamamlanamamıştır. Nitekim eserin hazırlayıcısı olan Mithat Sertoğlu, 5 Şubat 1968 tarihli *Yeni İstanbul* gazetesinde yazdığı yazıda ansiklopedinin kaç kısımdan oluşacağını, “Kuruluşundan Cumhuriyetin ilanına kadar İstanbul’un bütün özelliklerini tanıttak olan bu eser; Roma devri, Bizans devri ve Türk devri olmak üzere üç bölümü kapsayacaktır” sözleriyle açıklamıştır. Ayrıca bu ana dönemlendirmeye ek olarak, “Bizans Devrinde İstanbul” adlı ikinci bölümde toplam on bir tane alt-başlık bulunduğu görülmektedir. Tüm bu alt-başlıkların yanında bu bölümde yer bulan “İstanbul civarı” isimli yazı, bizce aslında müstakil bir bölüm olarak değerlendirilebilir. Bu bölüm içinde “Bizans devrinde Boğaziçi” ve “Adalar” maddelerine bakıldığında, Bizans dönemi İstanbul’unun şehir merkezi dışında kalan alanlarının ve özellikle de adaların tarihçesi ile ilgili çeşitli ayrıntılara ulaşmak mümkün görünmektedir. Bizans devri ile ilgili bahsi geçen diğer alt-başlıklardan bir kısmı doğrudan Bizans İmparatorluğu devri ile ilgilidir. Bunlar, “Bizans devrinde yapılan eserler”, “Latin İmparatorları devri (1204-1261)”, “Bizans devrinde İstanbul’da meydana gelen büyük yangınlar, depremler ve büyük soğuklar”, “Bizans devrinde İstanbul muhasaraları”, “Bizans devrinde İstanbul hayatı”, “Latin istilası devrinde İstanbul” olarak sıralanabilir. Diğer alt-başlıklar ise dolaylı olarak Bizans dönemi ile ilgilidir. Bunlar da, “Bizans anıt ve yapılarının çağdaşı olan İslâm ve Türk eserlerinin yapılış tarihleri”, “Osmanlı Türkleri ve Bizans” olarak sayılabilir. Son olarak diğer iki alt-başlık olarak da, “İstanbul fethinin kronolojisi” ve “İstanbul’un sur dışındaki mahalle ve semtlerinin tarihi” başlıkları göze çarpmaktadır.⁶⁸ Yukarıda sayılan konu başlıklarından anlaşılacağı üzere, *Yeni İstanbul* gazetesi tarafından hazırlatılan *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi* isimli çalışmada İstanbul şehri, Türk Devri⁶⁹ bağlamında tam olarak değerlendirilememiştir. Gazetenin 1969 ve 1970 yıllarında çıkan sayıları üzerinde yaptığımız taramalarda Türk Devri’ne dair yazılmış nüsha olup olmadığına ve ansiklopedinin neden yarım bırakıldığına dair herhangi bir bulguya rastlayamadık. Tarafımızca yapılan taramalarda, başlangıçta üç bölümü içereceği belirtilen ve sonunda da bir ek mahiyetinde alfabetik fihrist çalışmasının olacağı⁷⁰ söylenen ansiklopedinin nüshalarının her gün ara verilmeden gazetede yerini aldığı görülmektedir. Bu durum, *Yeni İstanbul* gazetesinin başka ansiklopedi çalışmalarını da⁷¹ vermeye başlamasıyla bir aksama-duraksama sürecine girmiştir. Nihayet 19 Aralık 1968’de “Rumeli

68 Tüm bu konu başlıkları tek ciltlik eser taranarak saptanmıştır.

69 Ansiklopedinin 174. sayfasında “Türk devri” kısmının ilerleyen kısımlarda yazılacağı söylenmektedir.

70 Sertoğlu, “Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi Nasıl Hazırlandı?”, s. 1.

71 Gazete *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi* çalışmasını ilave olarak vermeye devam ederken aynı zamanda *Büyük Tıp Ansiklopedisi* ve *Türk ve Dünya Büyükleri Ansiklopedisi* çalışmalarını da ilave olarak vermeye çalışmıştır.

Kavağı” maddesinin son madde olduğu belirtilerek ansiklopedinin ilave olarak verilmesine son verildiği görülmektedir. *Yeni İstanbul* gazetesi tarafından büyük bir ilan kampanyası ile verilmeye başlanan bu ansiklopedi, Türk Devri kısmına geçmeden yarım kalmıştır.

Sonuç olarak sınıflandırma yöntemi ile yazılmış olmasına rağmen tema ile bilgilerin karmaşık halde sunulması ve bu konuların tam bir tasnifinin olmaması nedeniyle ansiklopedinin zor okunabildiği söylenebilir. Dolayısıyla, ansiklopedinin bu olumsuzluklar nedeniyle bir kaynak eser olma özelliği taşımadığı ifade edilebilir.

3. İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi – Tercüman Kültür Yayınları

Cumhuriyet döneminde bir gazete tarafından İstanbul ile ilgili yapılan ikinci ansiklopedi çalışması *Tercüman* gazetesinin⁷² 1982 yılında vermeye başladığı, 4. ciltte “Ozansoy” maddesinde yarım kalan *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'dir. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi* de, *Yeni İstanbul* gazetesinde olduğu gibi, gazetenin bir sayfasının kesilip, katlanması ve bu şekilde biriktirilmesi suretiyle toplanabiliyordu. *Tercüman* gazetesinin 30 Kasım 1982 tarihli nüshasında ilk ilanları verilen ansiklopedinin, 1 Aralık 1982 tarihinde yapılan tanıtım yazısından sonra 2 Aralık 1982 tarihli sayıda verilmeye başlandığı görülmektedir.⁷³ Bu çalışmanın Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nin devamı olduğuna dair bir inanış olsa da, *Tercüman* gazetesince Recep Ekicigil başkanlığındaki bir kurul tarafından hazırlanan ansiklopedi Koçu'nun eserinin bir devamı değildi. Semavi Eyice, Reşat Ekrem Koçu'nun evlatlığı olan Mehmet Koçu'nun ansiklopediye ait olduğu düşünülen dosyaları *Tercüman* gazetesine sattığının duyulduğunu söylerken,⁷⁴ Eser Tutel daha da ileri giderek Mehmet Koçu'nun tüm kütüphaneyi gazeteci Niyazi Ahmet Banoğlu'nun aracılığıyla *Tercüman* gazetesine sattığını iddia etmektedir.⁷⁵ *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'nin Reşat Ekrem Koçu tarafından çıkarılan ansiklopedinin devamı olmadığı, iki çalışma incelendiğinde rahatlıkla anlaşılabilir. Yayın kurulu başkanı Recep Ekicigil, *devam* çalışması olmadığını söylediğimiz ansiklopedinin Önsöz kısmında ansiklopedi kavramı ile ilgili kısa bir bahis açmış, aynı zamanda hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Cumhuriyet döneminde yazılan ansiklopedi örneklerini sıralamıştır. Burada dikkatimizi çeken, İstanbul ile ilgili bir ansiklopedi çalışmasının yayın kurulu başkanı olarak Recep Ekicigil'in, Reşat

72 Bilgi için bkz. Topuz, “İkinci Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi”, s. 243, 293, 294, 330, 331.

73 *Tercüman* gazetesinin 30 Kasım, 1 Aralık ve 2 Aralık 1982 tarihinde çıkan nüshalarından.

74 Semavi Eyice, “İstanbul Ansiklopedisi Anıları”, *Album*, Mart 1998, sy. 2, s. 67.

75 Tutel, “Osmanlı Tarihinin Romancısı”, s. 85.

Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nden hiç bahsetmemiş olmasıdır. Bu görmezden gelme durumu, yadırganması ve eserin dikkatle incelenmesi gerektiği gibi bir sonucu ortaya çıkarmakla beraber, ansiklopedinin özgünlüğünü görmezden gelmemize neden olmamalıdır. Bu ansiklopedinin neden *İstanbul Ansiklopedisi*'nin devamı olmadığı ve aslında ne olduğu ile ilgili fikir beyanına geçmeden önce, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'nin nasıl bir muhtevaya sahip olduğunun anlatılması uygun olacaktır.

Bu çalışmanın Önsöz kısmında eserin öneminin ne olduğuna dair birkaç değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. İstanbul'un ne kadar *Türk* olduğunun gösterilmesi ve Bizans'ın Konstantinopolis'inin Türkler tarafından nasıl *Türk İstanbul* yapıldığı, belirtilmesi gereken bir değerlendirme olarak görülmüştür. Türklük üzerinden yapılan değerlendirmenin *Tercüman* gazetesinin milliyetçi-maneviyatçı bir yayın çizgisine sahip olması ile irtibatlı olduğu açıktır. Bu durumu gazetenin sahip olduğu okuyucu kitlesi ile de ilişkilendirerek okumak mümkündür. Bir diğer önemli konu, yabancı ansiklopedi eserlerinde, Türk Kültürü, Türk Bayrağı, Türk-Osmanlı Tarihi ve Türkiye ile ilgili yanlış bilgilerin yer almasına karşın bu eserin daha 'içeriden' bir anlatıma sahip olduğu iddiasıdır. Öneme dair son değerlendirme ise, Türkiye'de basılan bazı ansiklopedi örneklerinden farklı olarak, eserdeki konuların yüzde 95'inin Türk ve İslâm unsurları ile ilgili olduğudur. Önsözü takip eden, Eser Hakkında Açıklamalar kısmında ansiklopedi 15 konu başlığı altında tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu başlıklar, Tarih, Sanat, Edebiyat, Bibliyografya, Biyografi, Tıp, Folklor, Semtler ve Turizm, Kuruluşlar-Teşkilat, Tarih ve Sanat Deyimleri ile Terimleri, Basın, Spor, Müzik, Tiyatro, Sinema-TV olarak sıralanmıştır.⁷⁶

Eserin tarih ile ilgili maddelere bakış açısının, olaylar ve biyografiler üzerinden olduğu görülmektedir. Özellikle A ve B harflerinin olduğu ilk iki cilt içerisinde biyografilere fazlasıyla yer verildiği ve bu maddelerin hacimlerinin geniş tutulduğu söylenebilir. Ayrıca bu olay veya kişiler ile ilgili maddelerde renkli-renksiz fotoğraflar kullanılmaya çalışılmış, fotoğraf konulamayan maddeler çeşitli çizim ve gravürlerle zenginleştirilmiştir. Bu ansiklopedi çalışmasında biyografilerle ilgili göze çarpan son ayrıntı ise, önsözde belirtildiği üzere mezar taşlarının biyografi maddelerini destekler mahiyette içeriğe eklenmiş olmasıdır.⁷⁷ Sanata dair maddelere gelince daha çok mimari sanat ile ilgili eserlere yer verildiği görülmektedir. Bizans ve Türk dönemlerindeki mimari eserlerin ansiklopedinin hazırlandığı tarihlerde nasıl bir halde olduğu, ne gibi değişimler geçirdiği fotoğraflar ile gösterilmeye çalışılmıştır.⁷⁸ Edebiyata,

⁷⁶ *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982, c. 1, s. IX.

⁷⁷ Mezar taşları ile ilgili örnek için bkz. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 1, s. 77-78; c. 2, s. 850.

⁷⁸ Örnek madde için bkz. "Azapkapı", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, s. 924-926.

Türk edebiyatının temsilcilerinin hayat hikayelerine yer verilmesi yoluyla değinilmiştir. Ansiklopedinin E harfi kısmında Edebiyat başlığı altında bir madde bulunmamasına rağmen, çeşitli semt maddelerinin içerisinde “semt ve edebiyat” ikilisinin nasıl bir görüntüsü olduğu resmedilmeye çalışılmıştır. Bu manada ansiklopedinin birinci cildinde “Adalar” maddesinin sonuna “Edebiyatta Adalar” başlığı konularak, İstanbul semtlerinin edebiyattaki yerleri de incelenmeye çalışılmıştır.⁷⁹ Bu gibi örneklerin dışında *İnsan* faktörünün bu ansiklopedi içinde nasıl bir bakış açısı ile kullanıldığı da bizim için önem arz etmektedir. Yayın Kurulu başkanı Recep Ekicigil’in ansiklopedinin ilk cildinde yer alan “Biyografi” başlıklı kısımda, insan figürüne Bacon’un *İnsanın Doğa Üzerindeki Eylemi* noktasına yakın bir yerden bakıldığı söylenebilir. Nitekim Ekicigil, ansiklopedide yer alan biyografilerde ölçü olarak olayların göz önünde tutulduğunu söylemek suretiyle aslında, insanların biyografilerinin genişliğine ve muhtevasına olaylara etkisi bakımından karar verildiğini belirtmeye çalışmıştır. Bu görüşümüzü temellendirmek için ansiklopedide yer verilen “Ahmed Samim” maddesi ile “Ahmed Rasim” maddelerini kıyaslayabiliriz. Ahmed Samim, II. Meşrutiyet döneminde öldürülmüş bir gazeteci olarak bilinir. Edebi anlamda fazla eser vermemesine rağmen, 31 Mart Olayı sonrası dönemde gazete çıkarabilme cesareti göstermesi ve vurularak öldürülmesi nedeniyle ansiklopedide neredeyse “Ahmed Rasim” maddesi kadar yer işgal etmiştir.⁸⁰ Bu anlamda, ansiklopedide yer alan biyografi maddelerinin, ağırlıkları, olayları etkileme, olaylar içerisinde yer alabilme anlamında şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Tıp bilimi ile ilgili olarak ansiklopedide çeşitli maddelere yer verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki cerrâhhane ile ilgili bir madde burada dikkat çekmektedir. Öte yandan modern anlamda ilaç sanayinin geleneksel hali olarak bilinen baharatlar ve baharatçılar-attarlar ile ilgili de ansiklopedide maddeler bulunmaktadır. Folklor alanına oldukça fazla bir yer ayrılmış, ancak çoğunlukla Türk folklorunun üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, “Ayazma-Ayazmalar” maddesi⁸¹ örneğinde olduğu gibi, ansiklopedide çeşitli Hristiyan-Bizans inanışları, adetleri ve folklorik unsurları ile ilgili de maddeler bulunmaktadır. Semtler-Turizm ile ilgili olarak bu ansiklopedide turizm başlığı altında bazı İstanbul semtlerinin durumları incelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda tarihi olayların, yangınların, depremlerin ve günümüzdeki değişikliklerin resimlerle ve gravürlerle belirtmeye çalışıldığı görülmektedir.⁸² Kuruluşlar-Teşkilat konu başlığı altında ise, bu kuruluşlar birkaç ana konu başlığı altında kategorize edilmiştir. Ekicigil’in ifadesine göre, İstanbul’da faaliyet göstermiş veya hâlâ göstermeye devam eden kuruluşlar, kültür, dinî,

79 “Edebiyatta Adalar”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 1, s. 257.

80 *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 1, s. IX.

81 “Ayazma-Ayazmalar”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, s. 894-896.

82 Ansiklopedinin özellikli 2. cildinde bu resim ve gravürler yoğun olarak kullanılmıştır.

ekonomik, sosyal hizmet kuruluşları ve devlet kuruluşları olarak ayrılmışlardır. Ancak bizim yaptığımız incelemelerde bu ayrımın gereğine işaret edecek kadar kuruluş-teşkilat maddesi ansiklopedide göze çarpmamıştır. Bu ansiklopedi hazırlanırken Basın kısmı için tarandığı söylenen gazetelerin bazılarının örneklerine ansiklopedide yer verilmiştir.⁸³ Ansiklopedi, tamamlanamadığı için tam anlamıyla bir gazete-dergi muhtevası içermemektedir. Spor başlığı altında ise, Bizans Hipodromunun ve Osmanlı devrinde yapılan çeşitli spor dallarının (Avcılık, atıcılık, okçuluk vb.) anlatılmaya çalışıldığı maddelerin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Cumhuriyet döneminde kurulan bazı spor kulüplerine de (Ateş-Güreş Gençlik Kulübü, Beşiktaş Jimnastik Kulübü vb.) yer verilmiştir. Son olarak ansiklopedide Musiki, Tiyatro ve Sinema-TV gibi başlıklar altında sınıflandırılacak olan maddelere de yer verilmiştir.

Yukarıda ansiklopedinin muhtevasına ve içerdiği ayrıntılara dair bir değerlendirme yapmaya çalıştık. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi* ile ilgili genel özelliklere geçecek olursak, buna ansiklopedinin alfabetik düzenleme tekniğine göre hazırlandığını söyleyerek başlayabiliriz. Ansiklopedi 8 cilt olarak hedeflenmesine rağmen 4 cilt olarak yayımlanabilmiştir. Başlangıçta A ve B harfleri ile ilgili içerik geniş tutulmuş, bu iki harf ile ilgili kısım ansiklopedinin 3. cildinin yarısına kadar bir yer kaplamıştır. Ancak C ve Ç harfleri ile beraber maddelerin hem hacmi hem de sayıları azalmaya başlamış ve nihayet ansiklopedinin 4. cildinde O harfinin sonlarında ansiklopedi yarıda kalmıştır. Ansiklopedinin son cildinde diğer ciltler ile kıyaslandığında resim ve gravür anlamında da belirgin bir kırsılık olduğu göze çarpmaktadır. Eserin ilk iki cildinde genel olarak bibliyografyalara dikkat edildiği ve yer verildiği görülmektedir. Sonraki iki ciltte ise bibliyografya kısımlarına gereken özen verilmemiş, hatta çoğu maddede bibliyografya kısmı hiç yer almamıştır. Burada söylemeliyiz ki, maddelerin sonlarında, maddeyi hazırlayan kişi veya kişilere ait imza-isim bulunmaması da bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ansiklopedilerin her cildinde giriş sayfaları içerisinde yayın kurulunda kimlerin olduğuna dair bir kısım bulunmaktadır. Bu yayın kurulu listesi hayli geniştir; ancak maddelerin sonunda hangi maddenin kimin telifi olduğuna dair bir imzanın olmaması, yayın kurulundaki üyelerin ansiklopediye ne şekilde bir katkı yaptıkları konusunda fikir yürütmemizi imkansız hale getirmektedir. Bu yüzden de ansiklopediyi hazırlayanların aslında Recep Ekicigil ile beraber Niyazi Ahmet Banoğlu, Kemal Elker ve Şinasi Aktabu olduğu söylenmektedir.⁸⁴ Bunun yanında eserde bazı maddelerin bibliyografyaları bulunmamakla beraber, son cilt içerisinde bibliyografya verilmesi işleminin en alt seviyede kalması

⁸³ *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 1, s. XIII.

⁸⁴ Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedileri", [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 219.

eserin akademik-ilmî yönünü zayıflatmaktadır. Bizce en önemli olumsuzluk ise, bazı maddelerin Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nden alınmasına rağmen bu maddelere dair herhangi bir kaynak verilmemiş olmasıdır. Bu durum tam olarak Reşat Ekrem Koçu'nun yayımlanmamış veya satılan dosyalarının *Tercüman* gazetesi tarafından elde edildiği⁸⁵ anlamına gelmese de, Koçu'nun ölümünden önce *Tercüman* gazetesinde yazıyor olması söz konusu iddiayı güçlendirmektedir. Örneğin bazı maddelerin⁸⁶ bibliyografya kısımlarında Reşat Ekrem Koçu'nun eseri gösterilirken, ansiklopedinin üçüncü cildinde bulunan "Florya" maddesinde, Koçu'nun çalışmasındaki maddenin hemen hemen aynı olması rağmen, bir bibliyografya kısmı yazılma gereği duyulmamıştır. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'nin bu yönü, haklı olarak bir taklit olma şüphesini uyandırmaktadır.⁸⁷

Bu şüphe saklı kalmakla beraber bizce bu ansiklopedi çalışması bir gazete tarafından verilme özelliği nedeniyle bu tip olumsuzluklara maruz kalmıştır. Son olarak söyleyebiliriz ki; eğer ansiklopedinin tamamı ilk iki ciltte olduğu gibi (kapsamlı bibliyografyaları, dikkatle hazırlanmış resimleri ve diğer zenginleştirici verileri tam olan bir ansiklopedi olarak) çıkabilme başarısı gösterileseydi, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi* belli bir orijinallığe sahip olabilirdi.

4. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, bu makalede bahsedeceğimiz son ansiklopedi çalışmasıdır. Toplam 8 cilt halinde basılan eser, T.C. Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından ortak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın ortaya çıkış amacıyla ilgili olarak ansiklopedinin sunuş kısmında aydınlatıcı bir değerlendirme bulunmaktadır. Hazırlama fikrinin İstanbul şehrinin sıradışı özelliklerinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı belirtildikten sonra, İstanbul için "(...) konumuyla, tarihiyle, hızlı gelişmesi ve kimi özellik ve güzelliklerinin yok olmasına yol açan sorunlarıyla, tek tek kitapların, araştırmaların boyutlarını aşan geniş kapsamlı bir derlemeyi, bir ansiklopediyi adeta kendisi zorlamıştır" denilmektedir. İstanbul, sahip olduğu güzel konumu, başkent(ler) olma özelliği, tarihî güzellikleri, geçirdiği fiziki dönüşüm ve sakinlerinin yaşam tarzındaki hızlı değişim nedeniyle kendisi hakkında bir ansiklopedi hazırlanmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bir şehir olarak İstanbul, kendisi ile ilgili eser hazırlanması hususunda baskı unsuru rolü göstermektedir. Neden bir ansiklopedi sorusundan, bu ansiklopedi

85 Semavi Eyice böyle bir iddiada bulunmaktadır. Bkz. [TDV] *İslam Ansiklopedisi*, c. 23, s. 304.

86 *Abid Çelebi* maddesinin bibliyografya kısmında bu atıf bulunmaktadır.

87 Maddeleri karşılaştırmak için bkz. Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 11, s. 5809-5810 ve *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 3, s. 1760-1762.

ile amaçlananın ne olduğuna geçtiğimizde, karşımıza yine İstanbul'un bizatihi kendisi çıkmaktadır. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız İstanbul'daki değişim unsuru, ansiklopedinin isminde de görebildiğimiz üzere, dün ile bugünü kaynaştırmak suretiyle bir fotoğrafın verilmesi amacına etki eden en önemli konu olmuştur. Bu anlamda yine sunuş kısmında bu konu ile ilgili dikkat çekici bir değerlendirme yapılmıştır: "1950'lerde başlayıp 1980'den sonra ürkütücü boyutlara ulaşan değişme süreci ise hiç değilse kentin şimdiki çehresinin, uzun tarihî ve zengin kent kültürüyle bir arada saptanmasını gerektirdiğinden kentin bugünkü fotoğrafının geleceğe yansıtılması amaçlandı."⁸⁸

Bu fikir ve amaç doğrultusunda hazırlıklarına başlanan ansiklopedi 1993-1994 yılları arasında önce haftalık fasiküller halinde yayımlanmış, daha sonra ciltler halinde basılabilmektedir. Toplam 7 cilt olarak 1994 yılında tamamlanan ansiklopediye 1995 yılında bir dizin cildi daha eklenmiş ve ansiklopedi 8 cilt olarak nihai haline ulaşmıştır. Ansiklopedi, İstanbul ile ilgili şu an itibariyle bitirilebilmiş yegâne çalışma olmasından dolayı⁸⁹ önemli bir yerde durmaktadır. Ansiklopedinin önemi sadece kısa sürede bitirilmiş olmasından ileri gelmemekte, aşağıda belirtmeye çalışacağımız birçok farklı özelliği sayesinde de önemli bir eser sayılmaktadır. Bu özelliklerden ilki, makalemizde yer alan diğer ansiklopedi örneklerinden farklı olarak, ansiklopedinin bir dizin cildine sahip olmasıdır. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* son cildinde yer alan açıklamalı dizin sayesinde ilk yedi ciltte yer alan madde ve bilgilere sistematik erişimi kolaylaştırmıştır.⁹⁰ Ansiklopedinin dizin cildi incelendiğinde aranan madde için ilgili diğer maddelerin ansiklopedide hangi cilt içerisinde bulunduğu gösterilmesi dikkat çekicidir. Dizinin cildi içerisinde madde dizininin yanı sıra, ansiklopedide bulunan görsellere (fotoğraf, gravür, harita) ve katkı yapan yazarların hangi maddeleri yazdıklarına dair ayrı iki dizin kısmı daha bulunmaktadır. Dizinin ile ilgili söyleyeceğimiz son ayrıntı, bir Yanlış-Doğru Cetveli'nin kullanılmasıdır. Ansiklopedideki maddeler içerisinde bulunan yanlışlıklara işaret edilen bu kısımda, yanlışların düzeltilmesi ve yerlerinin belirtilmesi eserin ciddiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Ansiklopedi faydalı bir dizin cildi ile beraber aynı zamanda gereksiz bilgilere yer verme ve bilginin özünü verme açısından da özgünlüğe sahiptir. Bu doğrultuda maddelerin yazımı sırasında gereksiz bilgilerden kaçınılması ve öznel bir dil yerine nesnel bir dil kullanılmaya çalışılması bilginin özünün verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Koçu'nun ansiklopedisi ile kıyaslamak ne kadar doğrudur bilinmez, ancak Reşat Ekrem Koçu'nun yaptığı gibi bir roman özeti bu ansiklopedide yer almamış ve daha kısa, öz bilgilerden örülü bir madde-

88 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, Sunuş, s. IX.

89 Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nin bitirileceğine dair haberleri esas alırsak, bitirilmiş ansiklopedik çalışma sayısı iki olacaktır.

90 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8, s. IX.

leme yapılmaya çalışılmıştır. Ansiklopedi içerisinde görsel malzemenin fazlasıyla kullanılmasına rağmen, tam da yukarıdaki sebepten ötürü maddeler 7 ciltlik bir hacimle bitirilebilmiştir. Eserdeki görsel temalara değinmişken bunlarla ilgili birkaç bilgi vermek yerinde olacaktır. Ansiklopedinin önemli bir özelliği olarak gösterilebilecek görsel malzemeler *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin toplam hacminin dörtte birini⁹¹ oluşturmaktadır. Sayı olarak toplam 4300 adet olan bu görsel malzeme; fotoğraf, gravür, çizim, harita, plan ve istatistiki tablolardan⁹² oluşmaktadır. Ansiklopedinin sunuş kısmında bu görsel malzemenin dünden bugüne oluşan değişiklikleri somutlaştırması, uzun tanımlar yerine kısaltıcı bir işlev görmesi bakımından kullanıldığı yazılmıştır. Ansiklopedide dikkat çeken bir diğer özellik ise, maddelerin görsel öğelerin yanında kısa alıntılarla süslenmiş olmasıdır. Bununla ilgili ansiklopedinin ikinci cildinde yer alan “Bedesten Esnafı” maddesini zenginleştirmek için *Mür’it-Tevarih’ten*⁹³ alınan “18. yy’da Bir Bedesten Hâcegisinin Yaşamı” başlıklı alıntı örnek olarak zikredilebilir.⁹⁴ Bu gibi alıntılar ansiklopedinin zevkle okunmasına yardımcı olmakla beraber, bilginin çeşitlenmesine de imkan sağlamaktadır. Bu alıntıları incelendiğimizde anı, yaşam hikayesi ve bir insan eseri (şiir vb.) ile ilgili olduğunu görebilmekteyiz. Bu ufak anekdotlar, her ne kadar akademik bir ciddiyet ile yazılsa da, ansiklopedinin salt nesnel bir bilgi yığını olmasını önlemiş ve *insam* ıskalama tehlikesini bertaraf etmiştir. Ansiklopedi okunurken bu kısımların okuyucuların ilgisini çektiği muhakkaktır.

Tür olarak özel konulu bir ‘kent ansiklopedisi’ olarak tamamlanması ve özgün özellikleri hasebiyle önemli bir yeri dolduran *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, alfabetik sıralama yöntemi ile hazırlanmıştır. Ansiklopedi alfabetik şekilde sıralanmış A’dan Z’ye toplam 10.000 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler ile “(...) [İstanbul’un]binlerce yıllık tarihinde, bilimin son bulgularının ve verilerinin izin verdiği kadar geriye gidebilme[k] amaçla[n] maktadır”.⁹⁵ Aynı zamanda İstanbul’un Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim ve dönüşüme, modern zamanlardaki İstanbul ile ilgili unsurlara da (modern yaşam, kurumlar, değişim ve sorunlar) ansiklopedide yer verilmeye çalışılmıştır. Kuşe kâğıda basılı şekildeki toplam 4608 sayfadan oluşan ansiklopedi, bu yönüyle İstanbul’un son dönemlerine dair bilgileri içeren tek ansiklopedi konumundadır.

91 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, Sunuş, s. X.

92 Ansiklopedinin ilk cildinde yer alan “Ağva” maddesinde bu yerleşim biriminin nüfus istatistiği, yine aynı ciltte “İstanbul Hane Bileşimleri” ile ilgili bir istatistik verilmiştir.

93 Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi tarafından yazılan bu eser toplam 4 cilt halinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin bünyesinde 1980 yılında yayımlanmıştır.

94 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 120.

95 A.g.y., c. 1, s. IX.

Eser tam bir akademik ciddiyet ile ele alınmış ve yazılmıştır. Ansiklopedinin sunuş kısmında belirtildiğine göre, gerek biçim ve gerekse de içerik, uzmanların katıldığı geniş tartışmalar ışığında belirlenmiştir.⁹⁶ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayın kurulunda, Prof. Dr. Semavi Eyice (Başkan), Prof. Dr. Doğan Kuban (Başkan), Nuri Akbayar, Çağatay Anadol, Ekrem Işın, Necdet Sakaoglu, Orhan Silier, Özkan Taner, Prof. Dr. Zafer Toprak bulunmaktadır. Yayın kurulunda bulunan isimlerin uzmanlık alanlarına baktığımızda belli bir uzmanlığın sağlanabildiği görülmektedir. Bizans dönemi açısından, Semavi Eyice'nin Bizans sanatı ve Bizans tarihi ile ilgili birikimi; Osmanlı dönemi açısından, Nuri Akbayar'ın Osmanlıca bilgisi ve Osmanlı'ya dair yer adları ile ilgili uzmanlığı; Mimarlık tarihi, İstanbul'a dair mimari ve rölevé açısından Doğan Kuban'ın uzmanlığı; koordinasyonda Çağatay Anadol'un becerisi; Kültür tarihi açısından Ekrem Işın'ın İstanbul'a gündelik hayatın içinden bakışı; yerellik açısından Necdet Sakaoglu'nun yerel tarihçiliği ve Osmanlı tarihçiliği ile İktisadi ve sosyal tarihçilik açısından ise Zafer Toprak'ın bilgisi ansiklopediye önderlik etmiştir. Bu çerçevede oluşturulan bir yayın kurulunun yönetiminde toplam 336 yazar ansiklopediye katkıda bulunmuştur. Bu sayı fazlasıyla bir uzman yardımı alındığını göstermektedir. Ansiklopediye katkı yapan tüm yazarların isimleri yazdıkları maddelerin altında bulunmaktadır. Ayrıca bazı maddeler 'İstanbul' imzasıyla yayımlanmıştır. Bunun nedeni maddelerin editörlerce geniş değişikliğe maruz bırakılmış olmaları olarak belirtilmiştir.⁹⁷ Her maddenin altında yazarın imzasının olması ve yine her madde için bir bibliyografya kısmının bulunması eserin ciddiyetini kanıtlamaktadır. Ansiklopedi incelendiğinde bazı maddelerin iki farklı isim tarafından yazıldığı veya aynı maddenin farklı uzmanlık isteyen kısımlarının farklı isimlerce yazıldığı gibi bir duruma da rastlanılmaktadır.⁹⁸ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* işte bu özelliklerinden ötürü tam bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Bu şekilde hazırlanan maddelerin yoğunluğuna gelince; "Fiziki mekanlar, doğal yapı, coğrafya, ilçe, semt, cadde ve sokaklarla, camilerden çeşmelere, yalılarından hisarlara, saraylardan köşklere kadar uzanan yapılar, toplam madde sayısının yaklaşık yüzde 45'ini meydana getirmekte; kültür alanı, yani tarih, din, edebiyat, güzel sanatlar,

96 A.g.y., s. IX.

97 A.g.y., s. X.

98 2. ciltte bulunan "Beşiktaş" maddesi iki dönemleme ile yazılmıştır. Bu dönemleri iki farklı kişi kaleme almıştır. Bazı maddelerdeki dönemler Osmanlı ve Bizans dönemleri olarak yazılmıştır. 1. ciltte bulunan "Bakırcılar" maddesi buna bir örnek olarak verilebilir. Ansiklopedi içerisinde dönemsellik bakımından paylaşılan maddeler yanında bir dönem ayırımına gidilmeden ayrı kişilerin kaleme aldığı maddeler de mevcuttur. Bu bakımdan yine birinci ciltte bulunan "Bahariye" maddesi örnek gösterilebilir. Buradaki farklılık iki semtin aynı ismi taşımasından ileri gelmektedir.

müzik, basın-yayın, eğitim, folklor, müzeler vb. ile ilgili maddelerin toplama oranı yüzde 30'u bulmakta, geri kalan maddeler de toplumsal yapıya ilişkin konular, yaşam ve biyografilerden oluşmakta⁹⁹ olduğunu ansiklopedinin sunuş kısmından öğreniyoruz. Ağırlıklı olarak İstanbul'un yapılarının yer aldığı ansiklopedi, toplumsal yaşam ile ilgili maddelere ve biyografilere daha az yer vermiştir. Bu anlamdaki bir fakirliğin İstanbul'un bunca yıldır ürettiği insan hikayelerinin az olmasından değil, bir tercihin doğal sonucu olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nca desteklenip, Tarih Vakfı tarafından hazırlanan bu ansiklopedi çalışması, hazırlayıcı kurumun saygın duruşu, yayın kurulunun deneyimi, katkı veren yazarların uzmanlardan oluşması ve taşıdığı bilimsel özellikler nedeniyle tam bir kaynak eser olma hüviyetindedir. Eser tam da bu hedef üzerine inşa edilmiş olup, sahip olduğu özellikleri ile ileride hazırlanacak olan diğer İstanbul ansiklopedisi örneklerine de kaynaklık edeceği şüphe götürmez bir gerçektir.

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'u konu edinen, İstanbul'a dair'i anlatmaya çabalayan 4 ansiklopedi çalışmasını kısaca tanımaya çalıştık. Burada temel nokta olarak aldığımız *insan* figürünün ansiklopedileri nasıl şekillendirdiğini görmeye gayret ettik. *İnsanın* özelliklerinin İstanbul'un ansiklopedileri üzerinde bıraktığı farklı etkiler değerlendirmemize konu olurken, bunun sonucunda ortaya çıkan eserlerin mahiyetlerinin de yine şehrin kendisinden ve *insanın* kendisinden bağımsız tutulamayacağı görülmüştür. Buna göre İstanbul için türünün ilk örneği olan *İstanbul Ansiklopedisi* hakkında farklı görüşler olmasına rağmen sadece bir popüler tarih örneği olmadığı, aksine bir tanıklığın eseri olduğu ve aynı zamanda okunabilirliği sayesinde de tarihi sevdirmeye amacına hizmet ettiği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ansiklopedinin karakteristiği Reşat Ekrem Koçu'nun tarihçi-edebiyatçı kimliği üzerinde şekillendiği için, eserin Koçu'dan ayrı tutularak incelenmesi mümkün değildir. *İstanbul Ansiklopedisi*'ni özgün kılanın tam da bu olduğunu anlayabilmek gerekmektedir. Reşat Ekrem Koçu'nun ansiklopedisinden sonra hazırlanan ilk eser olan *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi*'nin makalemizdeki 4 örnek içinde *sınıflama* yöntemiyle yazılmış tek ansiklopedi olması nedeniyle farklılaştığını belirtmeye çalıştık. Bu özelliğine rağmen bir başvuru kaynağı olmaktan çok bilgilerin tasnifsiz halde biriktiği karmaşık bir eser olmasından dolayı ansiklopedinin olumsuz bir intiba bıraktığı savunulabilir. Belli bir sınıflamaya dayalı olarak yazılmasına rağmen bu karmaşıklık içinde boğulan ansiklopedi, bir başvuru kaynağı olma özelliğini içerisinde barındırmamaktadır. Tıpkı *Re-*

99 [TTV] *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. X.

simli Büyük İstanbul Ansiklopedisi gibi bir gazete tarafından verilen *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'nin ise tamamlanmaması, bazı maddelerin *İstanbul Ansiklopedisi* ile çok benzer olması ve belli bir dünya görüşünün mutlak izlerinin üzerinde fazlasıyla hissedilmesi nedeniyle ansiklopedinin özgünlüğünün tartışmalı olduğu söylenebilir. Buna dayanak olarak ansiklopedinin yayımlanan 4 cildinden son ikisinin özensiz ve alencele bir şekilde hazırlanmış olması gösterilebilir. Bu makalenin tanıtım silsilesi içerisinde son sırayı alan ve en genç İstanbul ansiklopedisi olarak bilinen *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin akademik manada çok iyi bir ekip tarafından güçlü bir organizasyon yapısı oluşturularak hazırlandığını ve bunun sonucunda da ortaya saygın bir referans eserin çıktığını belirtmek gerekir. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* gerek hazırlayan ekibin yetkinliği gerekse de belli bir bilimsel şekil çerçevesinde hazırlanması nedeniyle tam bir referans eser olarak kendisini göstermektedir. Burada belirtmeliyiz ki, modern zamanların ne kadar hızlı bir değişim içinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, son yirmi yıl içerisinde İstanbul'un nasıl bir değişime maruz kaldığı, ne gibi yeni *insan* hikayeleri ortaya çıkardığı, bu hikayelerin nasıl bir İstanbul yarattığı ve İstanbul'da biçimsel olarak nelerin değiştiği gibi sorular karşımıza çıkmaktadır. Bir veri veya temel olarak ele alınan ve her zaman yenilenen bir şehir olma özelliğine sahip İstanbul'un, kendi ansiklopedilerine de değişim-yenilik doğrultusunda kaçınılmaz bir etkisi olmaktadır. Konu İstanbul olunca akademik ciddiyetin elden bırakılmadığı, bunun yanında *insan* figürünün ve tarihi sevdiren bir özellik olarak okunabilirliğin eklendiği bir ansiklopedi ihtiyacı kendini sürekli gündemde tutmaktadır. Nitekim son yıllarda bu doğrultuda birtakım gelişmeler yaşanmaktadır. Enis Batur'un öncülüğü ve danışmanlığında 2010 yılının sonunda NTV Yayınları'ndan çıkan tek ciltlik *İstanbul Ansiklopedisi* buna örnek verilebilir. Bu ansiklopedi çıkmadan önce Enis Batur nasıl bir ansiklopedi hedeflediklerini aktarmaya çalışmıştır:

Hazırlıklarımı sürdürdüğümüz diğer bir projemiz de, çok özel bir İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul üzerine Tarih Vakfı'nın çıkarttığı güvenilir ve nesnel bir ansiklopedi var. Bu, ondan çok farklı olacak. Nesnel bilgilerden çok, bu işe Türkiye'de gönül vermiş insanların daha sübjektif izlenimlerinden yola çıkarak yazdıkları maddelerden oluşacak, keyif ağırlıklı bir ansiklopedi.¹⁰⁰

Hedeflenen ile ortaya çıkan ansiklopedinin karşılaştırmasını yaptığımızda, Batur'un da belirttiği üzere, NTV Yayınları'nın hazırladığı ansiklopedinin daha çok Reşat Ekrem Koçu tarafından hazırlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yakın tarzda bir eser olduğunu görmekteyiz. Toplam 350 madde ve 1010 sayfadan oluşan bu ansiklopedi içerisinde İstanbul'a dair nesnel bilgiden ziyade

100 Yasemin Arpa, "Enis Batur NTV Yayınları'nı Anlattı", 05.04.2007, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/402748.asp>

kitap veya keyifli bir denemeler bütünü olarak hazırlanmış maddelere rastlamaktayız.¹⁰¹ Çeşitli görsel malzeme ile zenginleştirilen ansiklopedi diğer taraftan İstanbul'un günümüz şartlarına da dikkat çekmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak İstanbul'a dair ansiklopedi hazırlama işi İstanbul değiştiği, geliştikçe kendisini yenilemek durumunda kalacaktır. İstanbul şehrinin insan üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı, bu durumun şehrin yapısında ne gibi dönüşümlere neden olduğunun önemszenmesi ve şehir-insan ilişkisi bağlamında bir bakış açısının bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi gerekmektedir. Makalemizde tanıtmaya çalıştığımız bu dört farklı ansiklopedi ise yapılacak yeni ansiklopedi çalışmalarına temel teşkil edecektir.

İstanbul'un Ansiklopedileri

Ü. Serdar SERDAROĞLU-Kadir YILDIRIM

Özet

Bu makalenin amacı, İstanbul'u temel konu başlığı olarak ele alan ve düzlem olarak belirleyen dört ansiklopedi çalışması üzerine genel bir değerlendirme yapmaktır. Makalenin temel kaygısı ise tanıtım konusunu teşkil eden İstanbul üzerine hazırlanmış ansiklopedi örneklerini insan figürü üzerinden anlamaya ve tanıtmaya çalışmaktır. Ansiklopedi çalışmaları çok uzun bir tarihe sahiptir. Bu uzun birikim içinde İstanbul gibi bir şehir üzerine hazırlanmış ansiklopedi örneği sık rastlanan bir durum olarak görülmemektedir. Bu makalede nadir şehir ansiklopedisi örneklerinden olan ve sadece İstanbul ile ilgili hazırlanmış bulunan ansiklopedi çalışmaları tanıtılmaya çalışılmıştır. İstanbul ile ilgili hazırlanmış birçok kitap, kitapçık veya özel olarak hazırlanmış tanıtım çalışmaları bu makalenin muhtevası dışında bırakılmıştır. Bunun yanında makalede ansiklopedi kavramının kısa bir tanımı ve tarihçesi ile ilgili bilgi verilirken, farklı dillerde yazılmış ilk ansiklopedi örneklerinden de kısaca bahsedilmeye gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat Ekrem Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi*

101 Neşe Mesutoğlu, "350 Maddede İstanbul", 30.12.2010, http://cadde.milliyet.com.tr/2010/12/30/HaberDetay/1332611/350_MADDEDE_iSTANBUL

The Encyclopedias of Istanbul

Ü. Serdar SERDAROĞLU-Kadir YILDIRIM

Abstract

The main purpose of this article is to develop a general survey on the literature of city guides which have been written about Istanbul in a variety of languages. In fact, the term “city guide” in its Turkish sense has not been very well defined, nor is the boundary clear enough to enable an academic classification. In this article, I have tried to provide a restricted definition of the “city guide”, including encyclopedias, books and selected writings whose primary concern is to present the city in terms of both its physical and cultural features. Based on this definition, I have examined major studies on Istanbul. However, tourist guides, city maps, journals and travel accounts that were written before the middle of the 19th century have not been included in this article. In order to establish a connection between the studies included this article, I have sometimes strayed from this definition.

Keywords: Istanbul, *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat Ekrem Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi*

